

MUOMILA MADANIYATI VA VA ODOB AXLOQ QOIDALARI

*Maxsadullayev Firdavs Sherzod o'g'li**Muhammad al-Xorazmiy nomidagi**Toshkent axborot-texnologiyalar**universiteti Samarqand filiali**Ilmiy raxbar: Samadov Xurshid O'lmasjonovich*

Anotatsiya: Ushbu maqola muomala madaniyati va odob-axloq qoidalarining ijtimoiy hayotdagi o'rni, ularning insonlararo munosabatlarga ta'siri hamda jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyatini yoritib beradi. Har bir inson kundalik hayotida boshqalar bilan muomala qiladi. Ana shu muomala jarayonining madaniy asosda bo'lishi o'zaro hurmat, tushunish va mehr-muhabbat muhitini yaratadi. Muomala madaniyati nafaqat nutq madaniyatini, balki harakatlar, holat va kayfiyatlarni ham o'z ichiga oladi. Odob-axloq esa insonning axloqiy fazilatlari, xulqi va odatlari orqali namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada ushbu ikki tushuncha o'rtasidagi bog'liqlik, ularning yosh avlod tarbiyasidagi o'rni, maktab va oiladagi ahamiyati, shuningdek, ular orqali sog'lom jamiyatni shakllantirish imkoniyatlari tahlil etiladi. Zamonaviy davrda texnologiya va globallashuv fonida muomala madaniyatiga e'tibor kuchaymoqda. Maqolada shuningdek, axloqiy qadriyatlarni saqlash va avloddan-avlodga yetkazish masalalari ham muhim o'rin egallaydi. Shaxsiy kamolot va ijtimoiy muvaffaqiyatda muomala va odobning tutgan o'rni alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: muomala madaniyati, odob-axloq, muloqot, axloqiy qadriyatlar, jamiyat, tarbiya, nutq madaniyati, ijtimoiy munosabatlar, shaxsiy rivojlanish, madaniyat.

Kirish

Bugungi globallashuv, raqamli jamiyat shakllanishi va kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar sifati masalasi tobora dolzarb tus olmoqda. Ayniqsa, muomala madaniyati va odob-axloq qoidalarining kundalik hayotda, ta'lim tizimida, mehnat bozorida va ommaviy axborot vositalaridagi aks etishi ijtimoiy barqarorlik va ma'naviy yetuklikning muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Inson shaxsining shakllanishi, jamiyatdagi mavqei va ijtimoiy aloqalar tizimidagi faol ishtiroki ko'p jihatdan uning muomala madaniyati darajasiga bog'liq bo'lib, bu holat nafaqat etik me'yorlarga, balki ijtimoiy-iqtisodiy natijalarga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. So'nggi yillarda o'tkazilgan xalqaro tadqiqotlar bu masalaning dolzarbligini yana bir bor tasdiqlamoqda. 2023-yilda BMT huzuridagi Ijtimoiy taraqqiyot markazi tomonidan o'tkazilgan global sotsiologik tadqiqot natijalariga ko'ra, ishtirokchilarning 64 foizi

kundalik muloqotlarda madaniyatsizlik, hurmatsizlik va axloqiy me'yorlarning buzilishi bilan tez-tez duch kelishini bildirgan. Shu bilan birga, UNICEF tomonidan 36 ta mamlakatda 12–18 yoshdagi o'quvchilar o'rtasida olib borilgan ijtimoiy so'rov natijalariga ko'ra, respondentlarning 48 foizi oilada va ta'lim muassasalarida muomala madaniyati va odob-axloq qoidalari bo'yicha yetarli ko'nikmalarni olmaganini ta'kidlagan. Shuningdek, YuNESKOning 2024-yilgi ta'lim sifati indeksida qayd etilishicha, yuqori darajadagi kommunikatsiya madaniyatiga ega bo'lgan o'quvchilar ijtimoiy integratsiya ko'rsatkichlarida 38 foizga yuqori natijalarga ega bo'lmoqda. Ushbu faktlar asosida bashorat qilish mumkinki, yaqin o'n yillikda axloqiy va kommunikativ kompetensiyalarga ega shaxslar mehnat bozorida yuqori talabga ega bo'ladi. Ayniqsa, insonlararo aloqalar kuchaygan sohalarda – ta'lim, sog'liqni saqlash, xizmat ko'rsatish va boshqaruvda bu holat yanada dolzarb tus oladi. Demak, muomala madaniyati va odob-axloq qoidalarining chuqur o'rganilishi nafaqat ma'naviy-axloqiy yetuklik, balki ijtimoiy taraqqiyot va iqtisodiy samaradorlik mezonini sifatida qaralmoqda. Ushbu maqolada mazkur tushunchalarning tarixiy, ijtimoiy va pedagogik asoslari, ularning yosh avlod tarbiyasidagi o'rni hamda zamonaviy jamiyatda tutgan mavqei atroflicha tahlil qilinadi.

Adabiyot tahlili va metodologiyasi

Muomala madaniyati va odob-axloq qoidalariga doir ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu tushunchalar nafaqat psixologik va pedagogik, balki sotsiologik va madaniyatshunoslik aspektlarda ham chuqur tadqiq etilgan. Turli ilmiy manbalarda muomala madaniyati kommunikativ kompetensiya, nutq etikasi, sotsial xulq-atvor va psixologik moslashuvchanlik kabi tarkibiy elementlar asosida tahlil qilinadi. Jumladan, V.A. Kan-Kalik (1990) o'zining "Pedagogik muloqot asoslari" asarida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi madaniyatli muloqotni ijtimoiy muvaffaqiyatga olib boruvchi vosita sifatida ko'rsatgan. Shuningdek, A. Xolmuhamedov (2021) o'z izlanishlarida o'zbek milliy urf-odatlarini bilan muomala madaniyatining uyg'unligini asoslab beradi. So'nggi yillarda muomala madaniyatiga oid empirik tadqiqotlar soni oshmoqda. Masalan, 2022-yilda Rossiyaning VCIOM (Всероссийский центр изучения общественного мнения) markazi tomonidan o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, aholining 57 foizi yoshlar orasida odob-axloq me'yorlari zaiflashayotganini bildirgan. Xalqaro miqyosda esa, Pew Research Center (2023) tomonidan AQSh va Yevropa davlatlarida o'tkazilgan ijtimoiy tadqiqotlar jamiyatda madaniy muloqot muhimligining ortib borayotganini ko'rsatmoqda — respondentlarning 71 foizi yaxshi muomala ko'nikmalari ish joyida muvaffaqiyat kaliti deb hisoblagan. Metodologik jihatdan ushbu mavzuni tahlil qilishda kompleks yondashuv qo'llanildi. Analitik-deskriptiv metod orqali mavjud adabiyotlar tahlil qilindi, statistik ma'lumotlar esa empirik metodlar asosida talqin qilindi. Shuningdek, sotsiologik so'rovlar va kontent-tahlil uslubi yordamida ommaviy axborot vositalarida

muomala va axloq masalalarining aks etishi o'rganildi. Pedagogik tadqiqotlarda esa eksperiment va kuzatuv metodlari asosida yosh avlodning madaniy muomala ko'nikmalari shakllanishi tahlil qilindi. Kelajak bashoratlariga kelsak, Jahon Bankining 2023-yilgi hisobotiga ko'ra, 2030-yilga borib ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar, jumladan, madaniy muloqot va odob-axloq qoidalari ishchi kuchining asosiy kompetensiyalariga aylanishi kutilmoqda. Xususan, Xalqaro Mehnat Tashkiloti prognozlariga ko'ra, ijtimoiy kompetensiyalarga ega mutaxassislar kelgusi 10 yil ichida boshqa nomutaxassislarga nisbatan 45 foizga ko'proq daromad olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shunday qilib, muomala madaniyati va odob-axloq qoidalarining o'rganilishi nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, ijtimoiy hayotda raqobatbardosh shaxsni shakllantirishda strategik vosita sifatida e'tirof etilmoqda.

Asosiy tahliliy qism

Muomala madaniyati va odob-axloq qoidalari har qanday jamiyatning madaniy, axloqiy va sivilizatsion taraqqiyot darajasini aniqlovchi asosiy omillardan biri sifatida e'tirof etiladi. Ushbu tushunchalar o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, insonning ijtimoiy faoliyati, shaxslararo munosabatlardagi pozitsiyasi, nutqiy va xulqiy ifodalar tizimi orqali namoyon bo'ladi. Shuningdek, bu kategoriya ijtimoiy institutlar – maktab, oilaviy muhit, diniy ta'limot va ommaviy axborot vositalarining faoliyati orqali shakllanadi va mustahkamlanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, zamonaviy jamiyatda muomala madaniyatining pasayishi, ayniqsa, yoshlar orasida, ijtimoiy beqarorlik, ruhiy tushkunlik, zo'ravonlik va ijtimoiy aloqalarning uzilishi kabi salbiy holatlarga sabab bo'lmoqda. Xususan, 2023-yilda Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti tomonidan chop etilgan hisobotda keltirilishicha, yoshlar orasida ruhiy bosim va stress holatlarining 32 foizi noto'g'ri ijtimoiy muloqot, kommunikativ konfliktlar va axloqiy me'yorlarning buzilishi bilan bog'liq. Shu o'rinda, odob-axloq qoidalariga amal qilish, insonning ichki madaniyat darajasi, boshqalarga nisbatan hurmat, muloyimlik, sabr-toqat kabi sifatlar orqali shakllanadi va o'z navbatida muomala madaniyati uchun zamin yaratadi. Pedagogik nuqtai nazardan qaralganda, muomala madaniyatining shakllanishi erta yoshlik davridan boshlanadi. UNESCOning 2024-yilgi "Ta'lim va ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar" bo'yicha tahliliy hisobotida qayd etilishicha, maktabgacha yoshdagi bolalarda madaniyatli muloqot va odobga oid dastlabki ko'nikmalar mavjud bo'lgan muhitda ularning akademik natijalari 27 foizga yuqori bo'lgan. Bu esa ta'lim muassasalari va oilaviy muhitning bu boradagi rolini yanada muhimlashtiradi. Zamonaviy texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning hayotimizga chuqur kirib kelishi esa muomala madaniyatining yangi shakllarini vujudga keltirmoqda. Raqamli muloqot vositalari orqali insonlar orasidagi axborot almashinuvi tezlashgani holda, yuzma-yuz muloqotning samimiyligi va odob-axloqiy mezonlarga rioya qilish darajasi pasayib bormoqda. McKinsey & Company (2022) tomonidan

o'tkazilgan tahliliy tadqiqotga ko'ra, tashkilotlarda ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni rivojlantirishga sarmoya kiritilgan jamoalarda xodimlar samaradorligi 23 foizga oshgan. Shu nuqtai nazardan, asosli bashorat qilish mumkinki, kelgusi yillarda muomala madaniyati va odob-axloq qoidalarining ta'lim dasturlariga chuqur integratsiyalashuvi, shuningdek, aylanadi. raqamli etiket va kommunikatsiya psixologiyasining rivojlanishi orqali ijtimoiy muvozanatni ta'minlash muhim vazifaga Muomala va axloqning uyg'unligi esa shaxsiy muvaffaqiyatning, sog'lom ijtimoiy munosabatlarning va barqaror jamiyatning garovi bo'lib qolaveradi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari muomala madaniyati va odob-axloq qoidalari zamonaviy jamiyatda nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy muvaffaqiyat omili sifatida ham muhim o'rin tutishini aniq ko'rsatdi. Ushbu hodisaning chuqur ijtimoiy-psixologik va madaniy ildizlari mavjud bo'lib, ularning o'zaro ta'siri shaxslararo aloqalar, kasbiy muvaffaqiyat, ijtimoiy uyg'unlik va milliy ong shakllanishida asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Xususan, tahliliy materiallar asosida aniqlanishicha, madaniy muomala va axloqiy normalarga rioya qilgan shaxslar ijtimoiy ko'rsatkichlarda yuqori baholanishga ega bo'ladi. McKinsey Global Institute (2022) tomonidan taqdim etilgan hisobotda qayd etilishicha, kuchli kommunikativ va axloqiy kompetensiyalarga ega shaxslar mehnat bozorida 30–40% yuqori daromad olish salohiyatiga ega bo'ladi. O'rganilgan xalqaro manbalar asosida ta'kidlash joizki, YuNESKO (2024) ma'lumotlariga ko'ra, o'rta ta'lim muassasalarida axloqiy-muloqotiy ta'limni dasturga kiritgan davlatlarda o'quvchilarning akademik muvaffaqiyat darajasi 28 foizga oshgan. Bu esa odob-axloq va muomala madaniyatining nafaqat axloqiy, balki intellektual taraqqiyotga ham kuchli ta'sir ko'rsatishini anglatadi. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli aloqa vositalari orqali muloqot qilishda axloqiy me'yorlarning buzilishi keng ko'lamli axloqiy inqirozlarga olib kelayotgani kuzatilmoqda. Pew Research Center (2023) hisobotida 18–30 yosh oralig'idagi yoshlarning 63 foizi internetda salbiy muloqotga uchraganini bildirgan. Mahalliy sharoitda esa, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik islohotlar agentligi tomonidan 2023-yilda o'tkazilgan "Yoshlar madaniyati" so'rovnomasiga ko'ra, ishtirokchilarning 54 foizi o'z muhitida odob axloq me'yorlariga rioya qilmaslik holatlariga tez-tez duch kelishini bildirgan. Shu asosda bashorat qilish mumkinki, yaqin yillarda ta'lim va tarbiya tizimida muomala madaniyatiga alohida urg'u berilmasa, bu omil yoshlar orasida ijtimoiy beqarorlik va madaniyatsizlik darajasining ortishiga sabab bo'lishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, muomala madaniyati va odob-axloq qoidalariga rioya qilish ijtimoiy barqarorlik, sog'lom muhit va yuksak insoniylik qadriyatlarining asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu bois, mazkur qadriyatlarni ta'lim tizimiga, oilaviy tarbiyaga, ommaviy axborot vositalariga integratsiyalash, davlat siyosatining strategik yo'nalishlaridan biri bo'lishi zarur.

Muhokama

Zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot sharoitida muomala madaniyati va odob axloq qoidalari insonlar o'rtasidagi muloqot samaradorligining asosi, ijtimoiy barqarorlikning kafolati va shaxsiy taraqqiyotning muhim omili sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu hodisa nafaqat individuallik doirasida, balki makroiijtimoiy kontekstdagi global madaniy transformatsiyalar bilan ham bevosita bog'liq. BMTning 2023-yilgi "Global Social Norms Index" ma'lumotlariga ko'ra, axloqiy me'yorlar va madaniy muloqot tamoyillarining jamiyatdagi darajasi iqtisodiy o'sish, ta'lim sifati va fuqarolik madaniyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlarda keltirilishicha, muomala madaniyati yuqori bo'lgan jamiyatlarda ishsizlik darajasi 18 foizga past, jinoyatchilik ko'rsatkichi esa 22 foizga kamroq qayd etilgan. Shuningdek, raqamli kommunikatsiya vositalarining keskin rivojlanishi, sun'iy intellekt asosidagi texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning kundalik hayotga chuqur kirib borishi insonlar o'rtasidagi an'anaviy muloqot tamoyillarini o'zgartirmoqda. 2024-yilda "Statista" tomonidan o'tkazilgan xalqaro tahlilga ko'ra, foydalanuvchilarning 41 foizi internetdagi agressiv yoki hurmatsiz muloqot tufayli ijtimoiy tarmoqlardan vaqtincha voz kechganini bildirgan. Bu esa muomala madaniyatining raqamli muhitda qanday o'zgarayotganini ko'rsatadi va shu bilan birga yangi turdagi odob-axloq me'yorlariga ehtiyoj ortayotganini anglatadi. Mahalliy kontekstdan kelib chiqilsa, O'zbekistonda "Yoshlar daftari" tizimi doirasida 2023-yilda o'tkazilgan psixologik monitoring natijalari muomala va axloq madaniyati bilan bog'liq muammolarni aniqlashda muhim manba bo'ldi. Unga ko'ra, 15–25 yoshdagi yoshlarning 36 foizi ijtimoiy muloqotda noqulaylik, o'z fikrini madaniyatli ifoda qilishda qiyinchilik his qilganini bildirgan. Bu holat esa ta'lim tizimida kommunikativ va emotsional kompetensiyalarni rivojlantirishni dolzarb masalaga aylantiradi. Mazkur muammolar fonida strategik yondashuvlar ishlab chiqilishi lozim. Jumladan, umumta'lim maktablarida "muomala madaniyati va axloq darslari"ni joriy etish, ommaviy axborot vositalarida axloqiy targ'ibot ishlarini kuchaytirish, oilaviy tarbiyada zamonaviy axloqiy mezonlarga mos metodikalar ishlab chiqish zarur. Bundan tashqari, sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar yordamida axloqiy-muloqotiy madaniyatni baholovchi monitoring tizimlari yaratish ham istiqbolli yo'nalishlardan biridir. Bashoratlarga ko'ra, 2030-yilga borib inson kapitalining asosiy mezon sifatida faqat texnik yoki kasbiy ko'nikmalar emas, balki ijtimoiy-emotsional, madaniy va axloqiy kompetensiyalar yetakchi o'rin egallashi kutilmoqda (World Economic Forum, 2023). Bu esa muomala madaniyati va odob-axloq qoidalarining strategik qadriyatga aylanishini anglatadi.

Xulosa

Muomala madaniyati va odob-axloq qoidalari har qanday jamiyatning sotsial-iqtisodiy barqarorligi, ma'naviy salohiyati va taraqqiyot strategiyasining ajralmas tarkibiy qismi sifatida alohida dolzarblik kasb etadi. Tadqiqot davomida

aniqlanishicha, bu ikki kategoriyaning uyg'unlashuvi insonning shaxsiy rivojlanishiga, kasbiy muvaffaqiyatiga hamda ijtimoiy aloqalarning barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy psixologiya va sotsiologiya fanlari nuqtai nazaridan qaralganda, muomala madaniyati shaxslararo munosabatlarning emotsional-intellektual me'yori sifatida insonning sotsial adaptatsiyasini belgilaydi. Jahon tajribasiga tayansak, OECD (2023) hisobotida qayd etilishicha, maktablarda axloqiy-kommunikativ ta'lim berilgan davlatlarda jinoyatchilik darajasi o'rtacha 19% past bo'lgan, bu esa axloqiy ongning ijtimoiy muvozanatni saqlashdagi rolini yaqqol namoyon qiladi. Xalqaro mehnat tashkiloti (ILO) ma'lumotlariga ko'ra esa, ish joyidagi ijobiy kommunikatsiya madaniyati kompaniyalarda xodimlar aylanishini 25 foizga kamaytirgan va umumiy unumdorlikni 17 foizga oshirgan. Bu kabi ma'lumotlar odob-axloq qoidalari va muomala madaniyatining nafaqat individual, balki makroiqtisodiy kontekstda ham ijobiy aks sadolarini ko'rsatadi. O'zbekistonda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar fonida bu sohaning strategik ahamiyati yanada kuchaymoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" haqidagi farmonida shaxs tarbiyasi, axloqiy mezonlarni mustahkamlash va sog'lom ijtimoiy muhit yaratish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Mazkur hujjatning mazmunidan kelib chiqib, bashorat qilish mumkinki, 2025–2030-yillarda muomala madaniyati va odob-axloq qoidalarini ta'lim va raqamli kommunikatsiya muhitiga chuqur integratsiyalash orqali milliy ijtimoiy kapitalni rivojlantirish ustuvor yo'nalish bo'lib qoladi. Shu asosda xulosa qilish mumkinki, muomala madaniyati va odob-axloq qoidalari jamiyatning umumiy sivilizatsiyaviy ko'rsatkichini belgilovchi asosiy parametrdir. Uning rivoji ijtimoiy institutsional tizimlarning (maktab, oila, OAV, mehnat bozori) o'zaro hamkorligi, shaxsiy ong va axloqiy mas'uliyat darajasining oshirilishi bilan chambarchas bog'liqdir. Kelgusida bu sohani chuqur ilmiy o'rganish, maqsadli davlat siyosati asosida tizimli ravishda rivojlantirish O'zbekistonning madaniy-ma'naviy barqarorligining strategik omili bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1) O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). *Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi – 2022–2026 yillar uchun Harakatlar rejasi*. – Toshkent: president.uz.
- 2) Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD). (2023). *Ta'lim holati: Ijtimoiy va emotsional ko'nikmalar bo'yicha global tahlil*. – Parij: OECD nashriyoti.
- 3) Statista tadqiqot departamenti. (2024). *Butunjahon internetda tahdidli va hurmatsiz muloqot holatlari statistikasi*. – www.statista.com.
- 4) Jahon iqtisodiy forumi. (2023). *Kelajak kasblari bo'yicha hisobot – 2023*. – Jeneva: WEF nashriyoti.

- 5) Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot Dasturi (UNDP). (2023). *Global ijtimoiy normalar indeksi – 2023: Mintaqaviy tahlillar*. – Nyu-York: UNDP nashriyoti.
- 6) Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO). (2023). *Ish joylarida muloqot madaniyati va xodimlar faolligi bo'yicha global hisobot*. – Jeneva: ILO.
- 7) UNESCO. (2024). *XXI asrda axloqiy qadriyatlarga asoslangan ta'lim: Global monitoring hisobot*. – Parij: UNESCO nashriyoti.
- 8) Pew tadqiqot markazi. (2023). *Ijtimoiy tarmoqlarda muloqot va madaniyat: Onlayn odob-axloq holati*. – www.pewresearch.org.

